

## نشانه شناسی قرآنی متون دینی

(مورد مطالعه: زیارت وارث امام حسین (ع))

### چکیده:

پژوهش در حوزه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، گستره ی وسیعی از موضوعات بین رشته ای را پیش روی محقق می نهد. دین، فرهنگ و ارتباطات از این دست موضوعات پژوهشی بین رشته ای است. از جمله موضوعات دینی مورد پژوهش، تحلیل متون دینی همچون قرآن، روایات و زیارات اهل بیت پیامبر (ص) است. این پژوهش به تحلیل قرآنی - نشانه شناختی زیارت وارث امام حسین (ع) پرداخته است. پژوهش حاضر با روش توصیفی تحلیلی و نمونه گیری هدفمند، اقدام به واکاوی عباراتی از این زیارت نموده است. این مقاله با بهره گیری از: «مبانی قرآنی زیارت وارث» از منظر محسن قرائتی و مجلسی کوپانی، دیدگاه امام موسی صدر نسبت به «ستیز همیشگی حق و باطل»، دیدگاه برخی اندیشمندان در خصوص «وراثت مادی و معنوی» و بر مبنای: نظریه «ساختارگرایی»، رویکرد «نشانه شناختی» سوسور، رویکرد «اسطوره شناسی» رولان بارت و نگاه فوکو نسبت به «گفتمان»، اقدام به تحلیل کرده است. یافته های این پژوهش نشان می دهد زیارت وارث: ۱- دارای مبانی قرآنی، قابل خوانش بر مبنای تحلیل های نشانه شناختی است. ۲- وراثت به معنای میراث داری محتوا و اهداف کتب، و صفات و فضائل دیگر انبیاء فهم می شود. ۳- وراثت از دیگر پیامبران، دارای مبانی قرآنی است. ۴- بیان اسطوره ای در بعضی عبارات زیارت وارث، و در تناظر با بعضی از آیات قرآن، جلوه ای ازلی و ابدی به قیام امام حسین (ع) می دهد. ۵- زیارت وارث با ایجاد دو انگاری های متضاد، گفتمانی قرآنی - دینی در اندیشه پیروان دین فراهم می کند.

واژه های کلیدی: قرآن، امام حسین (ع)، زیارت وارث، نشانه و اسطوره شناسی، ساختارگرایی و گفتمان.

## مقدمه

قرآن و روایات اهل بیت به عنوان اصلی ترین منابع دینی شیعیان مسلمان، آموزه هایی پیش می نهد که در همه ابعاد زندگی، راه گشای پیروان خود بوده و هست. اگرچه در دورانی، مسلمانان شیعه در موضع برتر قرار داشته اند اما در بیشتر تاریخ اسلام، روایت گر مسلط، دستگاه های حکومتی غیر شیعه بوده اند که بعضی دشمنی شان با ائمه شیعه را علنی نشان داده اند. با این حال تلاش ائمه، اصحاب، راویان و عالمان شیعه باعث شده است بسیاری از روایات پیامبر و ائمه که دارای اسناد معتبر بوده است، باقی بماند. متون زیارات ائمه، یکی از این دست اسناد تاریخی است که در اختیار شیعیان قرار گرفته است. این زیارات حاوی: مدح و منقبت ائمه شیعه، معرفی جایگاه ایشان، بیان اعتقادات، اعلام پیروی و برائت و ... است. از جمله زیارات معتبر در بین شیعیان، زیارت وارث حضرت اباعبدالله الحسین (ع) است. زیارت وارث حضرت حسین ابن علی ابن ابی طالب (ع) بر مبنای کلمه «وارث» که در ابتدای این زیارت چندین بار تکرار شده است به این اسم موسوم شده است. در ابتدای این زیارت همچون دیگر زیارات که با نوعی معرفی یا نوعی مدح آغاز می شوند، حضرت حسین (ع) وارث دیگر انبیاء و جد و پدر خود خطاب می شود. این زیارت در کتاب های متعددی مثل کتاب «المزار» شیخ مفید (مفید، ۱۴۱۳ق: ۱۰۶) و «مصباح المتهجد» شیخ طوسی (طوسی، ۱۴۱۱ق: ۷۲۰) و دیگر منابع معتبر شیعه ذکر شده است. این زیارت بعنوان یکی از مناسک حضور در حرم اباعبدالله الحسین (ع) توسط دیگر امامان شیعه به زوار توصیه شده است.

ارث بردن را به معنای انتقال چیزی از شخصی که حیات دنیایی اش تمام شده به شخص دیگر، آورده اند. چیزی که هم می تواند مادی باشد هم می تواند معنوی باشد (مصطفوی، ۱۳۶۸: ۷۸). اما این معنای صریح و تحت اللفظی، فارغ از معنای تاریخی واژه های متون دینی، که ممکن است با گذشت زمان، معنای هر واژه متفاوت از دوره زمانی دیگری فهم شود، از لحاظ استفاده های بلاغی در شیوه بیان ائمه دینی و یا هدف «به تأمل و تفکر و داشتن پیروان دینی، چالش برانگیز می شود. در این راستا، ساختارگرایی، هر متن یا پدیده ای را همچون نظامی دالالتگر واکاوی کرده و برای بررسی هر نظامی به سراغ کوچکترین واحد معناساز آن می رود (پاینده، ۱۳۹۷: ۱۵۹) و دیگر اینکه این نظام دالالتگر، معنای هر جزء را، از رابطه ی افتراقی آن با سایر اجزاء نظام بررسی و تحلیل می کند. بهره گیری از مبانی نظری ساختارگرایی و نشانه شناسی در واکاوی متون دینی، اتخاذ رویکردی میان رشته ای همسو با فضای غالب مطالعات فرهنگی و ارتباطات را نشان می دهد. با در نظر گرفتن زیارت وارث به عنوان یک متن ساختارمند و یا مجموعه زیارات یا متون دینی به عنوان نظام هایی دالالتگر، می توان با نشانه شناسی به سراغ شناخت و واکاوی نشانه های ظاهری، و در نتیجه، فهم و درک «ژرف ساخت»ی که در پس ارتباط نشانه های زبانی که در کنار هم، یا به جای هم، و یا در ارتباط با نشانه های خارج از متن وجود دارد، و همچنین رابطه افتراقی با دیگر نشانه ها، پی برد.

در راستای واکاوی متن زیارت وارث بعنوان مورد این پژوهش که به نحو مناسب بیانگر معانی نهفته در ماورای کلمات این متن باشد، با نمونه گیری هدفمند از بعضی عباراتی که جنبه ادبی و استعاره‌ای برجسته‌ای داشته و امکان واکاوی نشانه‌شناسانه دارند، از رویکردهای نشانه‌شناسی سوسور و رولان بارت استفاده شده است. این پژوهش همچنین در نظر دارد بر مبنای اندیشه ساختارگرایی و نظریه نشانه‌شناسی، متن زیارت وارث را از لحاظ ارتباط عبارات داخل متن با یکدیگر و ارتباط با دیگر متون دینی واکاوی کند، تا چگونگی معناآفرینی مستقیم این عبارات در سطح صریح و معناآفرینی تلویحی در سطح ضمنی نشانه‌ها را بررسی کند. همچنین معانی‌ای که ماورای نشانه‌های اسطوره‌ای این زیارت و دیگر متون دینی است را عیان کند، و بررسی کند که:

- آیا زیارت وارث امام حسین (ع) بواسطه تحلیلی نشانه‌شناختی، و در کنار دیگر متون دینی همچون قرآن، در یک ساختار معنایی قابل خوانش است؟
- آیا بعضی مفاهیم و عبارات زیارت وارث معنایی ضمنی و کارکردی اسطوره‌ای دارند یا تمام عبارات معنایی صریح دارند؟
- آیا عبارات زیارت وارث قادر به گفتمان سازی در اندیشه پیروان دین و ایجاد کننده تسلسلی بی پایان در نمایش ستیز حق و باطل هستند؟

### پیشینه پژوهش

از جمله آثاری که به زیارت وارث پرداخته اند می توان به آثار ذیل اشاره کرد:

کتاب تفسیر زیارت وارث نوشته سید مرتضی حسینی اصفهانی که توسط انتشارات فرهنگ قرآن قم در سال ۱۳۸۰ به چاپ رسیده است. در فصل اول این کتاب که تحلیلی بر وارث بدون امام حسین (ع) در این زیارت پرداخته است، امام را وارث علم انبیاء، وارث فضایل، وارث رسالت و وارث تقرب انبیاء و ... عنوان کرده است.

کتاب حسین (ع) وارث انبیاء، ترجمه مهدی فرخیان که موسسه نشر شهر تهران در سال ۱۳۹۳ آن را به چاپ رسانده است که زندگی نامه و سخنرانی امام موسی صدر در خصوص زیارت وارث است و در آن، زیارت وارث را عامل خروج قیام امام حسین (ع) از بازه زمانی خود و ایجاد پیوند از گذشته تا آینده برای نبرد جبهه حق علیه باطل عنوان می کند.

کتاب امام حسین (ع) وارث انبیاء (شرح زیارت وارث) نوشته غلامحسین مجلسی کوپانی که در سال ۱۳۹۷ توسط مؤلف در قم منتشر شده است. این کتاب شرحی بر زیارت وارث و بررسی وراثت امام حسین از دیگر انبیاء بر مبنای آیات قرآن است.

سید علی الموسوی با راهنمایی علی کریم پور قراملکی پژوهش خود تحت عنوان «مستندات قرآنی و روایی زیارت وارث» را در پایان نامه کارشناسی ارشد سال ۱۴۰۱ جامعه المصطفی العالمیه به اتمام رسانده است. وی اوصافی که در

این زیارت، برای انبیای گرامی و ائمه معصومین (علیهم السلام) ذکر شده است را با برخی آیات قرآن و با احادیث اسلامی منطبق دانسته است.

اشاره به برخی سوابق پژوهشی نزدیک به موضوع پژوهش حاضر نشان می دهد در آثار قبلی که به موضوع زیارت وارث پرداخته شده است، یا اقدام به تفسیر زیارت وارث شده است، یا شرحی بر آن نوشته اند و یا در تناظر با آیات قرآن تلاش کرده اند مبانی قرآنی این زیارت را استخراج کنند. این در صورتی است که پژوهش حاضر با نگاهی نشانه شناختی به سراغ تحلیل عباراتی از این زیارت رفته است که در کنار دیگر متون دینی، در یک سختار قابل خوانش است و جنبه اسطوره شناختی در انتقال معانی و ایجاد گفتمان دینی داشته است و قادر به تأیید مبانی نظری پژوهش است. در جست و جوی انجام شده، در هیچ پژوهشی با تحلیل نشانه شناختی و اسطوره شناختی به واکاوی زیارت وارث امام حسین (ع) پرداخته نشده است.

## مبانی و مفاهیم نظری

پژوهش گری با هدف خوانش معانی نهفته در ماورای متون دینی، پژوهشگر را بر این می دارد تا از یکی از مبانی و روش های اساسی علوم اجتماعی و انسانی تحت عنوان ساختارگرایی، برای فهم ساختارهای معنا آفرین موجود در این نوع از متن استفاده کند. در این راستا بهره جستن از رویکرد مطالعات فرهنگی که پژوهشگر را برای تحقیق در موضوعات بین رشته ای توانمند می سازد، به واکاوی زیارت وارث امام حسین با روش های مدرن نشانه شناسی و ساختارگرایی کمک می کند. برای پیشبرد این امر اگرچه ابتدا چند و چون های توصیفی-تحلیلی: «مبانی قرآنی زیارت وارث» از منظر محسن قرائتی و مجلسی کوپانی، دیدگاه امام موسی صدر نسبت به «ستیز همیشگی حق و باطل» در زیارت وارث، دیدگاه برخی اندیشمندان در خصوص «وراثت مادی و معنوی» در زیارت وارث، مورد بررسی قرار می گیرد اما بهره گیری از مبانی نظری «ساختارگرایی»، رویکرد «نشانه شناختی» سوسور، رویکرد «اسطوره شناسی» رولان بارت و نگاه فوکو نسبت به «گفتمان»، زیارت وارث امام حسین (ع) تحلیل و بررسی می شود.

## ۱- وراثت مادی و معنوی

برخی اندیشمندان آنچه حضرت اباعبدالله الحسین (ع) میراث دار دیگر پیامبران بوده است را در چهار مورد دسته بندی کرده اند:

الف: مقام خلیفه الهی: بر این اساس همان گونه که پروردگار حضرت آدم را بعنوان جانشین خود در زمین انتخاب کرد، امام حسین (ع) نیز میراث دار این مقام و منزلت دانسته شده است.

ب: علم: روایات بسیاری تصدیق می کند که امام حسین(ع) و دیگر امامان شیعه، وارثان علم پیامبران پیشین هستند. در این خصوص امام صادق(ع) فرموده اند: «حضرت داوود علم پیامبران را به ارث برد و سلیمان نیز این علوم را از پدرش داوود به ارث برد. حضرت محمد(ص) نیز این علوم را از سلیمان به ارث برده و ما نیز از حضرت محمد(ص) به ارث برده ایم».

ج: کتاب های آسمانی: بر مبنای آنچه در زیارات نیمه ماه شعبان و ابتدای ماه رجب آمده است، امام حسین(ع) وارث تورات و انجیل و زبور است.

د: برخی متعلقات پیامبران: وسایل مقدس بعضی پیامبران همچون، لباس حضرت ابراهیم، عصا و صندوق حضرت موسی و انگشتر حضرت سلیمان که خاصیت معجزه آسایی داشته است، بر اساس روایات به در اختیار امامان شیعه قرار گرفته است (اسلام کوئست، ۱۳۹۱). بر این اساس معتقدند آنچه از معنای وراثت در زیارت وارث مدنظر است، هم وراثت اشیاء مادی بوده است و هم وراثت مفاهیم و مقامات معنوی.

## ۲- مبانی قرآنی زیارت وارث

مجلسی کوپانی در کتاب امام حسین(ع) وارث انبیاء (شرح زیارت وارث) و محسن قرائتی در تبیین فرازهایی از زیارت وارث، که امام حسین(ع) وارث دیگر انبیاء خطاب قرار گرفته است، با اشاره به آیاتی از قرآن، بر مبنای قرآنی داشتن میراث داری امام حسین(ع) از دیگر پیامبران صحه می گذارند. ایشان در ادامه عبارت «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ آدَمَ صَفْوَةَ اللَّهِ» به آیه «... إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...» (بقره/۳۰) اشاره نموده و معتقد اند امام حسین(ع) بر این اساس وارث مقام خلیفه الهی حضرت آدم است. ایشان همچنین آیه «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا...» (بقره/۳۱) را مبنایی برای وراثت علوم می که خداوند به حضرت آدم داده بود می دانند (مجلسی کوپانی، ۱۳۹۷: ۲۴ و تبیان، ۱۳۸۶). در نگاه قرائتی همچنین آیه «... وَتَفَخَّتْ فِيهِ مِنْ رُوحِي...» (ص/۷۲) دلالت دارد بر اینکه امام حسین(ع) وارث روح دمیده شده خداوند در حضرت آدم نیز هست. او آیه «... اسْجُدُوا لِآدَمَ...» (بقره/۳۴) را نیز مبنای دلالتمند دیگری بر وراثت امام حسین(ع) از حضرت آدم در مسجود ملائکه قرار گرفتن، می داند (تبیان، ۱۳۸۶). قرائتی در تبیین فراز «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ نُوحٍ نَبِيِّ اللَّهِ» بر این باور است همانگونه که نوح بوسیله کشتی افراد با ایمان را نجات داد، امام حسین نیز با توجه به روایت «إِنَّ الْحُسَيْنَ مَصْبَاحُ الْهُدَى وَ سَفِينَةُ النِّجَاةِ» وارث مقام نجات بخشی حضرت نوح است (تبیان، ۱۳۸۶). مجلسی کوپانی نیز «... أَنْ اصْنَعَ الْفُلُوكَ بِأَعْيُنِنَا وَ وَحِينَا...» (مؤمن ۲۷) را در همین راستا می آورد (مجلسی کوپانی، ۱۳۹۷: ۸۵).

در تشریح عبارت «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِ اللَّهِ» قرائتی به آیه «... رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْ لَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي ...» (بقره/۲۶۱) اشاره می کند که این ماجرا باعث رسیدن حضرت ابراهیم به اطمینان و ایمان قلبی اوست و در ادامه متناظر با آیه «يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً» (فجر/۲۸-۲۷) که

منسوب به امام حسین (ع) است، ایشان را وارث مقام اطمینان قلبی حضرت ابراهیم معرفی می کند. او همچنین در تناظر با آیه «وَكَذَلِكَ نُرَى إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ» (انعام/۷۵) درباره امام حسین (ع) نیز عبارت «أَطَعْتَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ حَتَّى أَتَاكَ الْيَقِينُ» از زیارت وارث را دلالتی بر وراثت مقام یقین از حضرت ابراهیم عنوان می کند. دلالت قرآنی دیگر قرائتی، آیه «رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ...» (ابراهیم/۳۷) است که حرکت امام حسین (ع) در منزل کردن خاندان خود در بیابان کربلا و فدا کردن ایشان در راه حق را نوعی وراثت بردن از حضرت ابراهیم می داند.

وی عبارت «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ مُوسَى كَلِيمِ اللَّهِ» را چنین تبیین می کند که آیه «فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ...» که در مورد موسی و تحت تعقیب بودن او توسط ظالمین بوده است، تحت تعقیب بودن امام حسین توسط ظالمان را نیز دلالتی بر وراثت مبارزه با ظلم امام حسین (ع) بیان می کند. او در تبیین فراز «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ عِيسَى رُوحِ اللَّهِ» و وراثت امام حسین (ع) از حضرت عیسی نیز عنوان می کند آیه «... قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِّلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي ...» (صف/۱۴) در تناظر با ندای «هَلْ مِنْ نَاصِرٍ يَنْصُرُنِي» امام حسین در روز عاشورا است (تبیان، ۱۳۸۶). بر این اساس و آنچه در کتاب امام حسین (ع) وارث انبیاء مجلسی کوپانی وجود دارد، و بر مبنای نگاهی ساختارگرایانه، آیات دیگری از قرآن نیز در خوانش صحیح عبارات زیارت وارث قابل بررسی است.

### ۳- ستیز همیشگی حق و باطل

اعتقاد امام موسی صدر بر این است که هدف زیارت وارث، بخشیدن حرکت و پویایی به عاشورا و خارج کردن این واقعه از انزواست. او می گوید: «بیم آن می رود که این حادثه از ظرف زمانی خود فراتر نرود، و مقتل حسین و یارانش در همان سال ۶۱ مدفون شود» (حوزه، ۱۳۹۲). در این راستا فراز هایی از این زیارت را، برقراری پیوند میان شهادت امام حسین (ع) و ستیز همیشگی حق و باطل عنوان می کند. وی دشمنان امام حسین را در سه گروه دسته بندی می کند. نخست کسانی که امام حسین و یارانش را به شهادت رساندند و با قتل و غارت، چیز های محدودی را از بین بردند چراکه اگر حضرت اباعبدالله در سال شصت و یک شهید نمی شد، به هر حال در سالی دیگر به رحمت الهی می پیوست. دوم کسانی که تلاش کردند تا آثار ایشان (مزار و ...) را از بین ببرند و یا مانع از زیارت ایشان و برگزاری عزاداری برای ایشان شوند که به زعم او اگرچه خطر این گروه از گروه اول بیشتر بوده اما در سرانجام کارشان موفق نبودند و فی الحال در نقاط مختلفی از دنیا مراسمات امام حسین (ع) پابرجاست. سوم کسانی که کوشیدند چهره امام حسین (ع) را مخدوش کنند و واقعه کربلا را در حد سالگرد ها، عزاداری ها، گریه و اندوه و ناله نگاه دارند.

وی در این خصوص می گوید: «ما بر حسین بسیار می گرییم، اما هرگز در گریه متوقف نمی شویم. گریه ما برای نو کردن اندوه ها و کینه ها و میل به انتقام و خشم بر باطل است». او معتقد است اگر در تاریخ رویارویی حق و باطل واقعه

کربلا را از مقطع زمانی خود بیرون آوریم، و آن را با گذشته پیوند ایجاد کنیم، این واقعه طبیعتاً با آینده نیز پیوند می خورد، چنانکه گفته می شود حسین (ع) وارث آدم و نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و ... است، و بر این اساس هر کس که به پیکار باطل می رود و همه قوا و زندگی خود را در راه دفاع از حق هزینه می کند، میراث دار اوست (صدر، ۱۳۹۳: ۹-۵).

امام موسی صدر در این باره با اشاره به آیه «فَالْهَمَّهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا» (شمس / ۸) می افزاید حق و باطل از ازل با هم در ستیز بودند. این مسئله سنت خداوند در خلق است. آدمی خیر و شر را می شناسد. وجود خیر و شر دو جبهه ابدی و ازلی پدید می آورد. او همچنین پس از اشاره به آیه «وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ» (قصص / ۵) می گوید: سرانجام «مستضعفین به پا می خیزند، تا ستمکار از عرشش سقوط کند» و بدین گونه این نبرد از ازل تا ابد پاینده است. او علت این نبرد همیشگی را سنت خداوند دانسته تا آدمی از میان خیر و شر با اراده کامل یکی را برگزیند تا سلسله پاینده پیکار ظالم و مظلوم کامل شود. او آغاز نبرد را از آدم برگزیده خدا، نوح پیامبر خدا، عیسی روح خدا، موسی هم سخن خدا، و محمد محبوب خدا و علی ولی خدا می داند و معتقد است بر این اساس واقعه کربلا پدیده ای منفک و یگانه در تاریخ بشر نیست (صدر، ۱۳۹۳: ۱۸-۹) و همچنان که این حلقه با گذشته پیوند دارد با آینده نیز در پیوند است. این نوع نگاه بر این دیدگاه نیز صحه می گذارد که زیارت وارث، واجد نوعی جریان سازی گفتمانی در اندیشه پیروان دینی نیز هست. به نحوی که صف بندی اصحاب خیر در تقایل با اصحاب شر را از زمانی ازلی تا زمانی ابدی، جاری نمایش دهد.

#### ۴- ساختارگرایی

ساختارگرایی نحله ای فکری در مطالعات علوم انسانی است که قائل به وجود ساختارها و الگوهای پنهان و ناآگاه در پس پدیده های اجتماعی و فرهنگی است که نشانه شناسی می کوشد با شناخت و واکاوی نشانه های ظاهری، به فهم و درک «ژرف ساخت»ی که در پس آن پدیده ها است پی ببرد. ساختارگرایی، هر متن یا پدیده ای را همچون نظامی دلالتگر واکاوی کرده و برای بررسی هر نظامی به سراغ کوچکترین واحد معنا ساز آن می رود. این نگاه، ساختار را همچون چهارچوب های ادراکی، مفهومی و ذهنی می داند (پاینده، ۱۳۹۷: ۱۶۰-۱۵۹). ساختارگرایان در پی کشف ساختارهای مفهومی ای هستند که فرهنگ های گوناگون از آن طریق به فهم و درک خود سامان می دهند (مهدی زاده، ۱۴۰۰: ۹۹-۱۰۰). بر این اساس، هم پدیده های جهان واقع، و هم کنش های انسان ها را، می توان بر مبنای همین نظام ساختارمند بررسی کرد، و هر کنشی از جمله رفتار اجتماعی- فرهنگی لباس پوشیدن را، همچون یک متن، نظامی دلالتگر دیده و با قواعد ساختارمند زبان به معنای آن دست یافت (رجائی، ۱۴۰۱: ۴۹). همچنین، در این نظام دلالتگر،

معنای هر جزء، از رابطه‌ی افتراقی آن با سایر اجزاء نظام قابل فهم است و معنای یک پدیده بر اساس ساختارهای مبنایی معناساز آن، کشف می‌شود.

سوسور معتقد است، زبان یک رسانه نیست، بلکه یک سیستم است که حول یک آرایش داخلی از تفاوت‌ها ساخته می‌شود، معنا می‌آفریند و شکل دهنده به فهم افراد از جهان است (منسفیلد، ۲۰۰۰: ۳۹). تحلیل ساختارگرایانه عمدتاً بر ترسیم قواعد حاکم بر تولید متون و نظام‌های دلالت متمرکز است (میلز، ۲۰۰۴: ۴۳). در واقع زبان سیستمی است که حول یک آرایش داخلی از تفاوت‌ها و تمایزها و در زنجیره‌ی همنشینی و جانشینی نشانه‌ها، پدیده‌های جهان واقع بر آن اساس معنا می‌یابند و فهم افراد از جهان را شکل می‌دهد. قرار گرفتن زیارت وارث و دیگر متون دینی در این ساختار، همچون قطعات تشکیل دهنده یک پازل حول یک آرایش داخلی، فهم صحیح معانی هر یک از نشانه‌های زبانی در کنار هم و در تناظر با یکدیگر را فراهم می‌کند.

## ۵- گفتمان

توصیف فوکو از گفتمان، یک نظام دلالتی شبیه زبان است، که با قواعدی خاص، نحوه طبقه‌بندی و تقسیم معانی مختلف را ساختار و سامان می‌دهد (لافی، ۲۰۰۷: ۷۴). انسان و پدیده‌ها نیز در این نظام دلالتی دارای چیزی ذاتی نیستند، بلکه بواسطه شباهت‌ها و تفاوت‌ها با دیگر پدیده‌ها شناخته می‌شود (هومر، ۱۳۸۸: ۹۷). بر این اساس یک جهان بینی نظام مند و در واقع یک نظم فرهنگی پیچیده شکل می‌گیرد (منسفیلد، ۲۰۰۰: ۴۰). در این نظام دلالتی، برای اینکه چیزی به عنوان یک واقعیت یا به عنوان حقیقت ثابت شود، سایر موارد به همان اندازه اظهارات معتبر باید بی اعتبار و رد شوند (میلز، ۲۰۰۳: ۶۷). اینچنین، کارکرد گفتمان، ساخت ایده‌ها و ارزش‌های خاص مدنظر و حذف و نادیده گرفتن بقیه‌ی ارزش‌ها و ایده‌هاست. در واقع گفتمان یک مکانیزم حذف و طرد است که قدرت و دانش را به آن ایده‌هایی اختصاص می‌دهد که مورد پذیرش هستند، و چگونگی گفت و گوی معنادار درباره بعضی مفاهیم و دلیل و برهان آوردن برای آن را تعیین می‌کند. (مهدی زاده، ۱۴۰۰: ۱۱۸)

می‌توان گفت که گفتمان‌ها گروه‌بندی‌هایی از گزاره‌ها هستند که نیروی مشابهی دارند یا به این دلیل که به شیوه‌ای مشابه عمل می‌کنند، در کنار هم قرار می‌گیرند (میلز، ۲۰۰۴: ۵۵). نمونه‌ای از صورت‌بندی‌های گفتمانی به طور کلی، تمام مقاماتی است که عملکرد کنترل فردی را بر اساس یک حالت دوگانه اعمال می‌کنند. تقسیم دوتایی و برندسازی (دیوانه/عاقل، خطرناک/بی ضرر، عادی/غیر طبیعی)؛ و انتساب اجباری و توزیع متفاوت (او چه کسی است، کجا باید باشد، چگونه باید مشخص شود، چگونه باید شناخته شود و ...) (فوکو، ۱۹۹۵: ۱۹۹) که این تقسیم بندی تاریخی، معانی و رویه‌ها را به صورت دوانگاری متضاد (خوب در برابر بد)، به عنوان نوعی تسلسل بی پایان از گفتمان و حضور پنهان آن را فراهم می‌کند. اینچنین عبارات متضاد زیارت وارث، ساز و کاری اندیشگانی از معانی را خارج از زمان

تارخی و مکان جغرافیایی پیش می نهد تا پیروان دین را در فهم معانی پنهان در ما و رای پیام های نهفته در زیارات یاری رساند.

## روش پژوهش

در راستای واکاوی عبارات مورد تحلیل از زیارت وارث، از پارادایم کیفی که بنیان فلسفی اش بر مبنای رویکردهایی نظیر ذهن گرایی، تأویلی، برساختی-تفسیری و غیر اثباتی است (حبیبی، ۱۳۹۳: ۱۲-۱۱) و روش نشانه شناسی، استفاده می شود. این نوع پژوهش با معانی، تفاسیر، نمادها، مفاهیم و توصیف ویژگی ها سر و کار دارد به نحوی که پژوهشگر با ثبت یافته هایی از مشاهدات خود اقدام به توصیف نمونه ای پژوهشی می نماید و یا مجهز به دانش و فن چگونگی واکاوی عناصر مورد پژوهشی اش، با رمزگشایی نشانه ها و عناصر معنا آفرین، معانی و تفاسیر قابل خوانش از مورد پژوهشی اش را ارائه می دهد.

پژوهشگر در این پژوهش از محور همنشینی و جانشینی سوسور برای خوانش عبارات مدنظر از زیارت وارث و در کنار آن قرار دادن آیاتی از قرآن و یا روایاتی از اهلیت که به واکاوی آن ها کمک می کند استفاده کرده است. همچنین از رویکرد گفتمانی فوکو برای خوانش گفتمانی از بعضی عبارات، و از الگوی اسطوره شناسانه رولان بارت برای تحلیل برخی از عبارات زیارت وارث بهره برده است.

## نشانه شناسی و معانی اسطوره ای

نشانه شناسی، دانش مطالعه ی نشانه ها، چگونگی ساخته شدن معناها، و مطالعه ی هر چیزی است که بر چیزی دیگر اشاره دارد. (چندلر؛ ۱۳۹۷: ۲۱-۱۹). نشانه شناسی، به ما در درک زبان و عملکرد آن کمک می کند. «نشانه ها به جای بازتاب واقعیتی که قبلاً وجود داشت، ادراکات ما را شکل می دهند» (بیگنل، ۱۹۹۷: ۶). نشانه شناسی علمی است که ماهیت علائم و قوانین حاکم بر آنها را بررسی می کند (سوسور، ۲۰۱۳: ۱۸).

زبان مفاهیم ما از واقعیت را ایجاد می کند. کلماتی که ما برای اشیا به کار می بریم (نشانه های زبانی) چه گفتاری و چه نوشتاری)) بر اساس نشانه شناسی سوسوری «توافقی» هستند. این نشانه ها (کلمات، تصاویر، بوها، صداها، طعم ها، اشياء) تا زمانی که مفاهیمی به آنها اختصاص ندهیم، معنایی ندارند (کید، ۲۰۱۶: ۲۰). در واقع نشانه شناسی، دانش تبیین نحوه ی ایجاد معنای متون، از منظر کارکرد نشانه ها است.

## رویکرد نشانه شناسی سوسور

«زبان سیستمی از نشانه‌ها است که ایده‌ها را بیان می‌کند» (سوسور، ۲۰۱۳: ۱۸). هر نشانه متشکل از تصویری آوایی (دال) و یک مفهوم (مدلول) است (آسابرگر؛ ۱۳۹۸: ۹۳). دال را شکلی که نشانه به خود می‌گیرد و مدلول را مفهومی که نشانه به آن ارجاع دارد تعریف کرده‌اند.



شکل ۱ نشانه در رویکرد سوسور (سوسور، ۲۰۱۱: ۶۵)

در یک نشانه، دال و مدلول از یکدیگر جداشدنی نبوده و رابطه‌ی دال و مدلول (دلالیت)، قراردادی یا عرفی است، نه طبیعی و از پیش تعیین شده است. دال‌ها رابطه‌ای منطقی با مفاهیمی (مدلول‌ها) که به ذهن متبادر می‌کنند، ندارند. همچنین نشانه‌ها معانی چندگانه دارند و در محدوده‌ی یک زبان، هر دال به مدلول‌های بسیاری ارجاع می‌دهد (چندلر؛ ۱۳۹۷: ۴۲-۴۳).

جدول ۲ نشانه در رویکرد سوسور

| نشانه                                      |             |
|--------------------------------------------|-------------|
| مدلول                                      | دال         |
| مفهوم                                      | تصویر آوایی |
| یک کره آسمانی که شب هنگام نورافشانی می‌کند | ماه         |

در خصوص نحوه‌ی دلالت‌گری نشانه‌ها و اینکه دال‌ها چگونه معانی‌شان را به ذهن مخاطب متبادر می‌کنند، باید گفت ایجاد معنای یک نشانه، بر اثر گزینش و ترکیب دال‌ها در محورهای هم‌نشینی و جانشینی است و مفاهیم به علت رابطه‌ای که با یکدیگر دارند معنایی را به ذهن متبادر می‌کنند. در واقع دلالت، از ترکیب دال‌ها در محور افقی زبان (هم‌نشینی) بدست آمده و فهم ما از نشانه‌ها از رابطه‌ی آن‌ها در مجاورت با یکدیگر شکل می‌گیرد. همچنین معنا از انتخاب یک دال به جای دالی دیگر در محور عمودی زبان (جانشینی) بدست می‌آید.

| محور همنشینی    |                     |                     |                     |                     |
|-----------------|---------------------|---------------------|---------------------|---------------------|
|                 |                     |                     |                     |                     |
| محور<br>جانشینی | آیات یا روایات دیگر | آیات یا روایات دیگر | آیات یا روایات دیگر | آیات یا روایات دیگر |
|                 | آیات یا روایات دیگر | آیات یا روایات دیگر | آیات یا روایات دیگر | آیات یا روایات دیگر |
|                 | آیات یا روایات دیگر | آیات یا روایات دیگر | آیات یا روایات دیگر | آیات یا روایات دیگر |

### رویکرد نشانه‌شناسی رولان بارت

نشانه نزد سوسور، تشکیل شده از «دال + مدلول» بود، اما رولان بارت نشانه را متشکل از «معنای صریح + معنای ضمنی» می‌داند (پاینده؛ ۱۳۹۷: ۲۸۲). بارت معتقد به وجود مراتب متفاوت دلالت، از جمله «دلالت مرتبه ی اول» (دلالت مستقیم) که نشانه در این سطح شامل یک دال و یک مدلول است و «دلالت مرتبه ی دوم» (دلالت ضمنی) که در این سطح، نشانه‌های (دال و مدلول‌های) مستقیم، خود به عنوان دالِ نشانه‌ای دیگر با مدلولی اضافی که به آن‌ها الصاق شده، می‌باشد (چندلر؛ ۱۳۹۷: ۲۱۳).

|       |       |     |              |        |
|-------|-------|-----|--------------|--------|
|       | مدلول | دال | دلالت مستقیم | اسطوره |
| مدلول | نشانه |     |              |        |
|       | دال   |     | دلالت ضمنی   |        |
|       | نشانه |     |              |        |

شکل ۲ سطوح نشانه‌شناختی اسطوره

دلالت مستقیم، همان است که همه ی بینندگان از هر فرهنگ و در هر زمانی، تشخیص می‌دهند (پانوفسکی، ۱۹۷۰ به نقل از چندلر، ۱۳۹۷: ۱۰). برای زبان‌شناسان، بین معنای ضمنی و معنای صریح تمایز وجود دارد. از نظر ایشان، معنای صریح، معنای تحت‌اللفظی واژه‌ها، و معنای ضمنی، معانی فرهنگی، تاریخی و نمادینی است که در گفتمان به واژه‌ها منضم می‌شوند (آسابرگر؛ ۱۳۹۸: ۹۵). در دلالت صریح اینکه چه چیزی بازنمایی می‌شود مد نظر است و در دلالت ضمنی، اینکه معنای آنچه بازنمایی شده، چیست؟ (ون لیون، ۲۰۰۵: ۹۲-۹۴). همچنین کاربرد دلالت ضمنی برای ارجاع به معناهای اجتماعی-فرهنگی، بسته به طبقه، سن، جنسیت و نژاد تفسیرگر است.

در تعریف اسطوره از نگاه بارت، سه مرتبه ی دلالتی وجود دارد. اولین مرتبه یا سطح، دلالت مستقیم است که بازنمایاننده است. دومین مرتبه یا سطح، دلالت ضمنی است که بازتابی از ارزش های بیانی بوده و به یک نشانه وصل می شود. سومین مرتبه ی دلالتی، اسطوره ای یا ایدئولوژیک است که نشانه ها بازتابی از اصلی ترین مفاهیم فرهنگی هستند. اسطوره ها ایدئولوژی های غالب زمان ما هستند. ترکیب دلالت مستقیم و دلالت ضمنی، ایدئولوژی ها به عضو سوم مرتبه ی دلالتی هست را به وجود می آورند (چندلر؛ ۱۳۹۷: ۲۱۶). ایدئولوژی و اسطوره ها، تولید کننده ی نشانه ها و رمزگان هستند و در فهم تجربیات فرهنگی و برای سازمان دادن به روش های مفهوم سازی در یک فرهنگ یاری رسان هستند. اسطوره ها کارکرد هایی همچون، طبیعی ساختن واکنش های فرهنگی، غالب ساختن رفتار ها، باور ها و ارزش های فرهنگی و تاریخی که طبیعی، عادی، همیشگی و مطابق با عقل سلیم به نظر می آیند را دارند. بر این اساس کارکرد اسطوره ای کلمه وارث، عاملی برای فهم عام و طبیعی معنای وراثت امام حسین (ع) از دیگر انبیاء و خارج ساختن معنای وراثت از معنای تحت اللفظی و احکامی آن می شود.

### جامعه پژوهش و نحوه نمونه گیری

جامعه ی پژوهش، زیارت وارث امام حسین (ع) است که پس از بررسی اولیه، از میان عبارات، عبارت هایی از آن که، بر مبنای اهداف پژوهشی پژوهشگر و همخوانی با رویکرد های روشی استفاده شده، همسویی بیشتر با مبانی نظری پژوهش داشته و قابلیت تحلیل معانی نشانه شناختی و اسطوره ای، در سطوحی بیش از سطح صریح داشتند، با روش نمونه گیری هدفمند گزینش، و متناسب با رویکرد نظری پژوهش مورد واکاوی، نقد و رمزگشایی واقع شدند.

### بررسی و تحلیل زیارت وارث امام حسین (ع)

باید توجه داشت تأکیدی ویژه بر کلمه «وارث»، بعنوان نام یکی از زیارات ائمه شیعه، تأمل برانگیز است. بر این اساس باید تأمل کرد چه شاخصه ای در امام حسین (ع) وجود دارد که چنین حرکت ویژه ای به عنوان یکی از مناسک زیارت ایشان در نظر گرفته شده، و چه معانی و مفاهیمی ماورای عبارات این زیارت نهفته است که چنین نامی برای آن انتخاب شده است.

### پیکار حق و باطل

پیکار همیشگی پیامبران الهی در جبهه خیر علیه جبهه شر، و ستیز من الازل الی الابدی حق و باطل، چنین نشان می دهد که میراث داری امام حسین (ع) در زیارت وارث، همچون تقدیم حیات انبیاء در راه دفاع از حق در پیکار علیه باطل دیده شده است. و اینچنین قیام امام حسین (ع) در روز عاشورا را با برقراری پیوند از ابتدا تا انتهای تاریخ، حرکت و پویایی بخشیده و آن را فراتر از ظرف زمانی خود، در ناخود آگاه جمعی مردمان اعصار گوناگون به جریان در می آورد

و همانگونه که این حلقه با گذشته در پیوند است، با آینده نیز در پیوند قرار می دهد. همچنین، در کنار هم قرار دادن متون دینی همچون قرآن، ادعیه و زیارات، و همچون اجزاء یک متن در نظر گرفتن آن ها، به فهم عبارات و مفاهیم این متون در ارتباطی درون متنی با دیگر اجزاء یاری می رساند و بر بعضی معانی صحه می گذارد. بر این اساس می توان در کنار زیارت وارث، به زیارت عاشورای امام حسین(ع) که از یکی دیگر از معصومین صادر شده است نیز اشاره کرد که عبارات مهمی در آن، بر خارج بودن این واقعه از ظرف زمان و مکان صحه می گذارد. در عبارت «اللَّهُمَّ إِنِّي أَتَقَرَّبُ إِلَيْكَ فِي هَذَا الْيَوْمِ، وَفِي مَوْقِفِي هَذَا، وَأَيَّامِ حَيَاتِي بِالْبَرَاءَةِ مِنْهُمْ» برائت جستن از دشمنان امام حسین(ع) به عنوان نماد باطل، وسیله ای برای تقرب به درگاه حق عنوان شده است و برای این اعلام برائت در سراسر ایام حیات، محدودیتی زمانی قائل نشده است. همچنین در اعلام برائت های پی در پی اواخر این زیارت با عبارت «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» بر آن مهر تأیید زده شده است که این رویارویی با جبهه باطل را از مقطع زمانی اکنون خارج نموده و تا زمانی نامعلوم در آینده ادامه دار می داند. دیگر اینکه در عبارت «عَلَيْكَ مَنِّي سَلَامُ اللَّهِ أَبَدًا مَا بَقِيَتْ وَبَقِيَ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ» در سلام بر امام حسین(ع)، طرف جبهه حق بودن را تا زمانی لایتناهی که شب و روز جریان دارد، اعلام می دارد. این نوع نگاه که در اندیشه امام موسی صدر وجود داشت به نحوی گفتمانی نیز دیده می شود، ایده ها و ارزش هایی خاص را می سازد و همچنین نحوه گفت و گوی معنادار درباره این مضامین را تعیین می کند و به آنها جلوه ای ازلی و ابدی می دهد. همچنین قابلیت ساختارگرایی در، کنار هم قرار گرفتن دیگر متون دینی برای خوانشی دلالتمند از آن ها را نشان می دهد.

### مبنای قرآنی وراثت امام حسین(ع) از پیامبران

ارتباط دال های یک متن دینی با متن دینی دیگر، و یا ترکیب در محور همنشینی، و جایگزینی در محور جانشینی، آرایشی را شکل می دهد که به معناآفرینی دال ها و نشانه ها یاری می رساند و مبنایی می شود تا آنچه در قرآن و روایات به پیامبران نسبت داده شده است را بتوان به عنوان میراثی به جای مانده برای حضرت اباعبدالله الحسین(ع) پذیرفت. بر این اساس، مقام «خلیفه اللهی»، داشتن «علم اسماء الله» و حامل «روح دمیده شده» خداوند که برای حضرت آدم توصیف شده است، می تواند میراثی برای امام حسین(ع) فهم شود. همچنین صفت کشتی هدایت که در روایات برای ایشان استفاده شده است را می توان میراثی از کشتی نجات بخش حضرت نوح(ع) در نظر گرفت. اهتمام حضرت ابراهیم(ع) برای رسیدن به مقام اطمینان قلبی و ایمان، همان میراثی می تواند فهمیده شود که در آیات منسوب به امام حسین(ع) در سوره فجر ایشان نفس مطمئنه خطاب شده است. میراث دیگری از حضرت ابراهیم(ع) در قرآن صفت یقین است که در عبارت «حتی ایاک الیقین» زیارت وارث آمده و وضعیت همراه ساختن خانواده در بیابان که در واقعه عاشورا در کربلا نیز تکرار شده می تواند مقام اطاعت از پروردگار شناخته شود. ایستادن در برابر ظلم و تحت تعقیب بودن نیز توصیفی قرآنی از حضرت موسی(ع) است که میراثی قابل تناظر برای امام حسین(ع) است. معنا یافتن نشانه ها در محور همنشینی و جانشینی، چنین پیش می نهد تا میراث داری امام حسین(ع) از حضرت عیسی همان گونه ای فهمیده شود که وراثت از حضرت نوح فهمیده شده است. اینچنین، یاری طلبیدن یک پیامبر از یاران خود، می تواند میراثی

باشد برای امام حسین(ع) که بر همان مبنا در آخرین لحظات حیاتش یاری طلبید. بنابراین، توجه به اهداف پیامبران و امامان در دعوت انسان ها به دین، که رساندن انسان ها به سعادت و رستگاری بوده است، و نداشتن نفع مادی در این راه و بالعکس داشتن هزینه مبارزه با گمراهان و ظالمان، نشان می دهد، یاری طلبیدن ایشان نه برای بهرمندی و نجات خود، که آخرین تلاش های ایشان برای هدایت انسان ها به رستگاری و سعادت بوده است. این مبنای فهم نشانه ها در کنار هم، «مَنْ أَنْصَارِي ...» (صف/۱۴) حضرت عیسی را در تناظر با ندای «هَلْ مِنْ نَاصِرٍ يَنْصُرُنِي» امام حسین(ع) و نوعی میراث داری از پیامبران پیشین در مسیر هدایت انسان ها از تاریکی های گمراهی به روشنایی سعادت و رستگاری، فهم می کند.

### وراثت کتب پیامبران

در مورد به ارث بردن کتاب دیگر انبیاء اگر بنا از میراث داری، به ارث بردن خود کتاب های آسمانی ایشان باشد، با فرض این که در زمان آن پیامبران، توانایی نگارش و قابلیت کتابت بر چیزی وجود داشته؛ به ارث بردن کتاب پیامبران پیشین، چه بهره ای می تواند برای امام حسین(ع) داشته باشد و اشاره و تأکید بر آن در زیارت وارث چه اهمیتی می تواند داشته باشد؟ جز این که شخصیت امام حسین(ع) از محتوای کتاب دیگر انبیاء بهره برداری نموده باشد و شخصیتی متمایز نسبت به دیگر مردم دوران برای ایشان شکل داده باشد، و یا اینکه محتوای کتاب های آسمانی دیگر انبیاء در وجود حضرت اباعبدالله(ع) نهادینه باشد.

### وراثت متعلقات پیامبران

در خصوص به ارث بردن متعلقات معجزه آسای پیامبران پیشین، اگر حضرت محمد(ص) جدّ حضرت امام حسین(ع) بعنوان آخرین پیامبر خداوند است و معجزه آوردن تنها خاص پیامبران بوده است، بر این اساس همراه داشتن متعلقات معجزه آسای انبیاء سابق، چه بهره ای می تواند برای حضرت اباعبدالله الحسین(ع) داشته باشد؟ جز این که هدف این بوده باشد که با بیانی استعاری، به عظمت شخصیت امام حسین(ع) و نهادین بودن این معجزات در وجود ایشان اشاره شده باشد. اینکه یا تأثیر وجود ایشان در مردمان اعصار گوناگون، معجزه وار دانسته شود، و یا تأثیر حرکت بزرگ واقعه کربلا و روز عاشورای ایشان، تأثیری معجزه گونه بر ابناء بشر فهم شود.

### وراثت فضائل

بر مبنای گفته های پیشین، وراثت از معنای صریح خود خارج شده و در سطح دوم نشانگانی اش، معنایی تلویحی را حمل می کند. این وراثت می تواند:

- ۱- «وراثت حیات» محسوب شود، اینچنین که، منظور از وارث آن پیامبر بودن، وارث شیوه حیات و زیستن ایشان بوده باشد.

- ۲- «وراثت شهادت» در نظر گرفته شود، به این معنا که وارث یک پیامبر بودن، وارث چگونگی جان دادن انبیاء هنگام مرگ، که یا مردن در راه خدا یا در اندیشه خدا و یا سراپا ذوب در وجود حضرت پروردگار بودن و ... بوده باشد.
- ۳- «وراثت عاقبت» منظور شود، که امام حسین (ع) را وارث حُسنِ فرجام و عاقبت بخیریِ پیامبران الهی دیدن است.
- ۴- «وراثت طریق» دیده شود، که می توان ایشان را وارث مقام هدایت و مسیر حقی که آن ها برای پیروان ترسیم می نمودند است.
- ۵- «وراثت هدف» مدّ نظر باشد که امام حسین (ع) وارث همان اهدافی دانسته شود که انبیاء الهی دستور به دستیابی به آن ها بوده اند و ...

بر اساس آنچه قرائتی و مجلسی کوپانی در مورد کلمه وارث بیان کردند و به آیات و روایاتی در کنار عبارات زیارت وارث استناد کردند، می توان این نوع استناد دهی شان را، نگاه نشانه شناسانه اندیشه ساختارگرایی در، کنار هم قرار دادن دال ها در محور همنشینی و جانشینی در نظر گرفت. همچنین نگاه اسطوره ای به کلمه «وارث» که از سطح مستقیم و معنای صریح خود فراتر رفته و با حمل معنایی ضمنی در سطح تلویحی، کارکردی اسطوره ای برای بیان جایگاه ویژه امام حسین (ع) یافته را به آراء ایشان مرتبط ساخت.

#### نگاهی نشانه شناختی به عباراتی از زیارت وارث

با نگاهی نشانه شناختی و اسطوره ای، در زیارت وارث، امام حسین (ع) «ثار الله» خطاب شده است. اگر بنا بر معنای تحت الفظی عبارات باشد، مگر خداوند خون دارد که کسی خون خدا باشد یا اینکه کسی خون خواه خدا باشد. بر این اساس معنای مستقیم نشانه در سطح اولیه آن، همان خون است اما اگر با رویکردی نشانه شناختی به سراغ معنای تلویحی نشانه در سطح ضمنی برویم، و با در کنار هم قرار دادن نشانه ها در محور همنشینی و جانشینی، توجه به عبارت «وَبَدَلَ مُهْجَتَهُ فَيْكَ...» در زیارت اربعین که تقدیم کردن «مُهْجَتَهُ» به عنوان آخرین قطره خونی که درون قلب انسان وجود دارد و نشانه ی تقدیم جانِ امام حسین (ع) برای پروردگار و در راه خداوند است، می توان عبارت ثار الله را خون خواهی خداوند برای امام حسین دانست و یا اینکه نشان دهنده بلندمرتبتگی شخصیت و راهی باشد که فقط خداوند در رتبه خون خواهی او باشد.

#### نگاهی گفتمانی به عباراتی از زیارت وارث

نگاهی گفتمانی در عبارت «لَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً قَتَلَتْكَ، وَلَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً ظَلَمَتْكَ، وَلَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً سَمِعَتْ بِدَلِّكَ فَارَضَتْ بِهِ»، اعلام برائت از قاتلان حضرت اباعبدالله الحسین (ع) و کسانی که به ایشان ظلم کرده اند و حتی راضی به این ظلم شده اند، به صراحت بیان می شود. اما این اعلام برائت، هم اینکه از افراد مشخصی صورت نمی گیرد و هم اینکه کلمه اَمّت، به اَمّت خاص یا قبیله و گروه خاصی اشاره نمی کند. با توجه به اینکه یک دال می تواند مدلول های متعددی داشته باشد

و اینکه نشانه‌ها گاهی معانی چندگانه دارند و اساساً نشانه چیزی است که به چیزی دیگر اشاره دارد، کلمه اَمّت از معنای جغرافیایی و تاریخی خاص خارج شده و معنایی عام و بی‌زمان می‌یابد. بر این اساس اَمّت هر گروهی از انسان را شامل می‌شود که سمت شر و باطل ایستاده و به آنچه انجام می‌دهد راضی است و در رابطه‌ای افتراقی، هرآنکه سَمْتِ حضرت حسین(ع)، راه او، و اهداف او ایستاده باشد، سَمْتِ خیر و حق ایستاده و از این گروه و اَمّت محسوب می‌شود. این نوع از دوگانه‌سازی، نوعی پراکنده ساختن معانیِ گفتمانی در ناخودآگاه جمعی است. گفتمانی که همچون نظام دلالتی زبان توسط قواعدی اداره شده و شیوه‌های طبقه‌بندی و تقسیم‌بندی معانی گوناگون را ساختار و سامان می‌بخشد و افراد و پدیده‌ها در ساختار این گفتمان معانی ذاتی نداشته، بلکه بواسطه شباهت‌ها و تفاوت‌های شان با دیگران شناخته می‌شوند، و معنای آن‌ها از طریق رابطه افتراقی شان با دیگر اجزاء این نظام و حول آرایشی داخلی از تفاوت‌ها، ساخته و فهمیده می‌شود. باید تأکید کرد در این نظام داللتگر گفتمانی، برای اثبات چیزی به عنوان یک حقیقت، باید دیگر موارد، به همان اندازه اظهارات معتبر، بی اعتبار و رد شوند. چیزی که در متون دینی به نحوی اسطوره‌ای در تقابل نماد‌های حق و نماد‌های باطل ترسیم می‌شود؛ تقدیم سلام بر نمادهای نیکی و اعلام براءت از نماد‌های پلیدی. در واقع همان گونه‌ای که گفتمان‌ها، ایده‌ها و ارزش‌هایی خاص را می‌سازد و بقیه ارزش‌ها و ایده‌ها را نادیده می‌گیرد، و همچنین نحوه گفت و گوی معنادار درباره یک مضمون و دلیل برهان آوردن برای آن را تعیین می‌کند، این نوع از بیان گفتمانی و دوگانه‌سازی، با به حاشیه بردن بعضی از معناها و مشروعیت دادن به برخی دیگر از معانی انجام می‌شود.

### نگاه اسطوره‌ای به عباراتی از زیارت وارث

معنای صریح، معنای تحت‌اللفظی واژه‌ها؛ و معنای ضمنی، معانی فرهنگی، تاریخی و نمادینی است که در گفتمان به واژه‌ها منضم می‌شوند. کلمه «نور» نیز در سطح معنای مستقیم نشانه، همان چیزی معنا می‌شود که بیشتر گویشوران زبان بر آن اذعان دارند، اما زمانی که معنا در سطح ضمنی نشانه واکاوی می‌شود، خود کلمه نور و معنای تحت‌اللفظی و مستقیم آن، بعنوان دال نشانه‌ای دیگر قرار می‌گیرد. بر این اساس معنای تلویحی نور می‌تواند نتیجه‌ای باشد که از وجود نور حاصل می‌شود، همچون روشنایی بخشی، یا استفاده‌ای که از نور می‌شود، همچون راهنمایی بخشی یا یاری‌رسانی در یافتن طریق؛ و نه خود نور. اینچنین در نظر گرفتن معنای تحت‌اللفظی «استخوان پشت» برای صُلب و معنای «بلند» و «مرتفع» برای واژه شامخ که راه به جایی نخواهد برد، اما به نظر می‌رسد در نظر گرفتن معنای تلویحی «آباء و اجداد» برای «الأَصْلَاب» و معنای «بلند مرتبه» برای «الشَّامِخَةُ» به نحوی که الْأَصْلَابِ الشَّامِخَةُ را بتوان «اجداد بلندمرتبه» معنا کرد، و حتی معنای «مادران پاکدامن» برای «الْأَرْحَامِ الْمُطَهَّرَةُ»، راه را برای فهم مفاهیمی که در پس لایه‌های پنهان متن نهفته است، هموارتر کند.

جدول ۴ نشانه و اسطوره بر مبنای رویکرد بارت

|                                             |                                   |     |               |        |
|---------------------------------------------|-----------------------------------|-----|---------------|--------|
|                                             | مدلول                             | دال | دالالت مستقیم | اسطوره |
|                                             | روشنایی یا وسیله روشنایی          | نور |               |        |
|                                             | نشانه                             |     |               |        |
|                                             | آنچه تاریکی را به روشنایی بدل کند |     |               |        |
| مدلول                                       | دال                               |     | دالالت ضمنی   |        |
| روشنایی بخش<br>نجات دهنده از تاریکی         | آنچه تاریکی را به روشنایی بدل کند |     |               |        |
| نشانه                                       |                                   |     |               |        |
| پاک سیرتی و نیک سرشتی / نجات دهنده از پلیدی |                                   |     |               |        |

بر این اساس و بر مبنای زبان شناختی اندیشه ساختارگرایی، که نشانه ها با در کنار هم قرار گرفتن و ارتباطی که با هم دارند و رابطه افتراقی و تقابلی که بین شان وجود دارد، «لَمْ تُنَجِّسْكَ الْجَاهِلِيَّةُ بِأَنْجَاسِهَا» در تقابل با «نُوراً فِي الْأَصْلَابِ الشَّامِخَةِ» معنا می یابد. اینچنین است که نجاست، معنایی انضمامی نمی یابد، بلکه مفهومی انتزاعی در تقابل با نور فهمیده می شود، و عبارت «لَمْ تُلَبِّسْكَ مِنْ مُدْلِهِمَاتِ ثِيَابِهَا» هم بر همین مبنا، معنایی انتزاعی در تقابل با معنای تلویحی کلمه «نور» و صفت «الشَّامِخَةِ» فهمیده می شود؛ لباسی پوشاننده نور بلند مرتبگی، همچون ابری تاریک که پوشاننده روشنایی آفتاب باشد. آنچنان که گفته شد، دال ها رابطه ای منطقی با مفاهیمی (مدلول ها) که به ذهن متبادر می کنند، ندارند. و اینکه نشانه ها معانی چندگانه دارند و در محدوده ی یک زبان، هر دال به مدلول های دیگری نیز می تواند ارجاع دهد. تقابل نور در اصلااب شامخه، با نجاست جاهلیت، تقابل «نیک سرشتی» است در برابر پلیدی، تقابل خیر است در برابر شر، تقابل نور عقل است در برابر نجاست جهل. آنچنان که در زیارت اربعین امام حسین (ع) نیز، کشتی نجات بودن ایشان برای نجات بندگان خدا از جهالت عنوان شده است و میراث داری امام حسین (ع) از حضرت نوح نیز نجات بخشی به وسیله کشتی ای است که در معنای اسطوره ای خود، وسیله نجات بخشی بندگان از سیلاب جهل، به بلندای امن عقل می تواند فهمیده شود. و هم اینکه صفت اوسع و اسرع که برای کشتی نجات امام حسین در زیارت اربعین آمده است، این کشتی را صفتی برای توصیف مقام نجات بخشی ای نشان می دهد که در وسیع ترین حد، وضعیت ظهور و بروز قهر بد ذاتی و بلندای نیک سیرتی موجود در واقعه عاشورا در کربلا، قادر است شقی ترین انسان ها را از خطر غرق نجات داده و به سعید ترین انسان ها بدل کند. بر این اساس، کلمه «نور» از سطح مستقیم و معنای صریح خود

فراتر رفته و با حمل معنایی ضمنی در سطح تلویحی، همچون کلمه «نجاست» کارکردی اسطوره ای برای بیان اوج سعادت و قعر شقاوت یابد.

## نتیجه گیری

- خوانشِ متنِ زیارت وارث امام حسین(ع) بر مبنای زبان شناختیِ اندیشه ساختارگرایی، نشان دهنده این است که:
- ۱- عبارت های زیارت وارث، به عنوان یک متن فرهنگی، و با در کنار هم قرار گرفتن نشانه های زبانی و رمزگان فرهنگ دینی موجود در دیگر متون دینی از جمله: قرآن، روایات و دیگر زیارات اهل بیت پیامبر(ص)، در محور همنشینی و جانشینی قابل تحلیل نشانه شناختی است.
  - ۲- با نگاهی ساختارگرایانه و در نظر گرفتن زبان به عنوان سیستمی معنا آفرین، که ساخته شده حول یک آرایش داخلی از تفاوت هاست، معنای وراثت برای گویشورانِ زبان، در خوانشی که از معانی ضمنی و تلویحی عبارات زیارت وارث صورت می گیرد، نه به معنای میراث داریِ متعلقات مادی و کتب دیگر انبیاء، بلکه به معنای میراث داریِ محتوا و اهداف کتب، و صفات و فضائل دیگر انبیاء فهم می شود.
  - ۳- با نگاهی ساختارگرایانه و ترکیب و جایگزینی متون دینی در یک ساختار معنایی، یعنی خوانشِ عباراتِ موردِ پژوهش از زیارت وارث، در تناظر با آیات قرآن، بر مبنای قرآنی داشتنِ عبارات وراثت امام حسین(ع) از پیامبران، صحه می گذارد.
  - ۴- نحوه ارائه مفاهیم دینی توسط ائمه در ادعیه و زیارات و یا توصیفی که از خود ائمه در این متون ارائه شده، بر مبنای همان ساختارها و چارچوب های گفتمانی ای هست که سوژه های گفتمان ها و فرهنگ های مختلف از طریق آن، به فهم و درک خود سامان می دهند. در واقع بواسطه متونی چون زیارت وارث، نوعی گفتمان سازی صورت می گیرد. این متنِ گفتمان سازِ دینی، با ایجاد دو انگاری متضاد، اقدام به تقسیم بندی معانی و رویه ها (خوب در برابر بد و ...)، در مدح و منقبت نیک اندیشان و پاک سیرتان، و لعن و مذمت و بدعاقبتی پلیدان و اشقیاء، نوعی تسلسل بی پایان از گفتمان و حضوری ناپیدا از آن در اندیشه پیروان دین را فراهم می کند.
  - ۵- برای جریان داشتنِ تسلسلی گفتمانی، بیانی اسطوره ای، که بازتابی از اصلی ترین مفاهیم فرهنگی است، نشانه هایی که مفاهیمی از مراتب پیچیده تر دلالت به آنها الصاق شده است را به کار می گیرد، تا روش های مفهوم سازی دینی را سامان دهد. بعضی عبارات زیارت وارث، این تسلسل دائم را، با استفاده از دوگانه های اسطوره ای خیر در برابر شر، حق در برابر باطل، فضیلت در برابر رذیلت، نور در برابر ظلمت، پاکی در برابر نجاست، سلام در برابر لعن، تقرب در برابر برائت و ... وقایع و اشخاص در قیام عاشورای امام حسین(ع) را از ظرف زمان خارج کرده و جلوه ای ازلی و ابدی به آن می بخشند.

جدول ۵ خلاصه نتایج پژوهش

| ردیف | مبنای نظری                                 | نتیجه گیری                                                                                                                                                                                                                                    |
|------|--------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ۱    | نشانه شناسی                                | زیارت وارث قابل خوانش بر مبنای تحلیل های نشانه شناختی است                                                                                                                                                                                     |
| ۲    | وراثت معجزات و متعلقات مادی یا وراثت فضائل | در خوانشی از معانی تلویحی، وراثت امام حسین(ع) به معنای میراث داری محتوا و اهداف کتب، و صفات و فضائل دیگر انبیاء فهم میشود.                                                                                                                    |
| ۳    | تناظر زیارت با آیات قرآن                   | وراثت امام حسین(ع) از دیگر پیامبران، دارای مبانی قرآنی است.                                                                                                                                                                                   |
| ۴    | کارکرد اسطوره ای عبارات                    | استفاده از دو گانه های اسطوره ای: نور در برابر ظلمت، پاکی در برابر نجاست، سلام در برابر لعن و ... زیارت وارث را از ظرف زمان خارج کرده و جلوه ای ازلی و ابدی به قیام امام حسین(ع) در روز عاشورا می دهد.                                        |
| ۵    | چارچوب گفتمانی                             | زیارت وارث با مکانیزم حذف و طرد و ایجاد دو انگاری های متضاد خوب در برابر بد و ... ، اقدام به تقسیم بندی معانی در مدح پاک سیرتان و لعن اشقیاء یعنی ایجاد گفتمانی دینی در اندیشه پیروان دین و حضوری ناپیدا در ناخود آگاه ایشان را فراهم می کند. |

## منابع

- آسابرگر، آرتور (۱۳۹۸). *تحلیل گفتمان کاربردی*. ترجمه حسین پاینده. تهران: مروارید.
- احسانی‌فر، محمد (۱۳۸۴). طرحی نو در تبیین غنای تفسیری در احادیث اهلبیت (ع)، «علوم حدیث»، شماره ۳۵.
- اسلام کوئست (۱۳۹۱). فضائل و مناقب. معنای وارث بودن امام حسین از پیامبران. <https://islamquest.net/fa/archive/question/fa۲۵۱۹۳> بازیابی شده در تاریخ ۲۰ تیر ۱۴۰۳.
- پاینده، حسین (۱۳۹۷). *نظریه و نقد ادبی: درسنامه ای میان رشته ای (جلد دوم)*. تهران: انتشارات سمت.
- تبیان (۱۳۸۶). تاریخ و سیره معصومین. نگاهی به زیارت وارث. <https://article.tebyan.net/۶۲۵۴۲> بازیابی شده در تاریخ ۲۳ تیر ۱۴۰۳.
- تفلیسی، ابوالفضل حبیب بن ابراهیم (۱۳۶۰). *وجوه قرآن، به اهتمام مهدی محقق*، تهران: بنیاد قرآن.
- جواهری، سیدمحمد حسن (۱۳۸۹). *درسنامه ترجمه، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه*، چاپ دوم.
- چندلر، دانیل (۱۳۹۷). *مبانی نشانه شناسی*. ترجمه مهدی پارسا. تهران: سوره مهر.
- حبیبی، غلامحسین (۱۳۹۳). *بینش روش شناختی؛ تحقیق در علوم اجتماعی، پارادایم ها، روش ها و تکنیک ها*. تهران: انتشارات کتاب همه.
- حوزه (۱۳۹۲). *گنجینه معارف*. شرح فرازهایی از زیارت وارث در کلام امام موسی صدر. <https://hawzah.net/fa/Article/View/۹۳۴۵۵> بازیابی شده در تاریخ ۲۴ تیر ۱۴۰۳.
- رجائی، حسین (۱۴۰۱). تحلیل نشانه شناختی دینداری در سریال های عامه پسند دهه نود تلویزیون. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم ارتباطات، دانشگاه علامه طباطبائی.
- صفوی، کورش (۱۳۸۳). *درآمدی بر معنی شناسی*، تهران: سوره مهر (حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی).

صدر، موسی (۱۳۹۳). حسین (ع) وارث انبیاء. ترجمه مهدی فرخیان. تهران: سازمان فرهنگی هنری شهرداری تهران، موسسه نشر شهر.

طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۴۱۱ق). مصباح المتعبد؛ (جلد دوم). بیروت: مؤسسه فقه الشیعۀ.

مجلسی کوپانی، غلامحسین (۱۳۹۷). امام حسین وارث انبیاء؛ شرحی بر سلام های زیارت وارث. قم: مؤلف.

مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۳ق)، المزار، محقق و مصحح: سید محمدباقر ابطحی، قم: کنگره هزاره شیخ مفید.

مصطفوی، حسن، (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. ج ۱۳. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مهدی زاده، سیدمحمد (۱۴۰۰). نظریه های رسانه: اندیشه های رایج و دیدگاه های انتقادی. تهران: انتشارات همشهری.

میر سید. سیدمحمد رضا، حاج اسماعیلی. محمدرضا (۱۳۹۳)، « بررسی تطبیقی معنای واژه های قرآنی در روایات امامیه و فرهنگ های واژگانی». طالعات قرآن و حدیث، ۹ (۱۸)، ۵-۳۲.

هومر. شون (۱۳۸۸). ژاک لاکان. ترجمه محمدعلی جعفری و سیدمحمدابراهیم طاهایی. تهران: ققنوس.

## References

Bignell, Jonathan (۱۹۹۷). *Media Semiotics: An Introduction*. Manchester.

Foucault, M. (۱۹۹۵) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage.

Laughey, D. (۲۰۰۷). *Key Themes in Media Theory*. McGraw Hill publications.

Mansfield, N. (۲۰۰۰). *Subjectivity: Theories of the self from*. Allen & Unwin.

Mills, s. (۲۰۰۴). *Discourse*. London and New York : Routledge.

Saussure, F. (۲۰۱۱). *Course in General Linguistics*. Translated by Wade Baskin. Edited by Perry Meisel and Haun Saussy. In Columbia University Press, New York.

Saussure, F. (۲۰۱۳). *Course in General Linguistics*. Translated and annotated by roy harris. In Bloomsbury Academic.

van Leeuwen, T. (۲۰۰۵). *Introducing Social Semiotics*. In Routledge.